Әдеби мемуарлар

Һезмәт Абдуллин һәққидә хатириләр

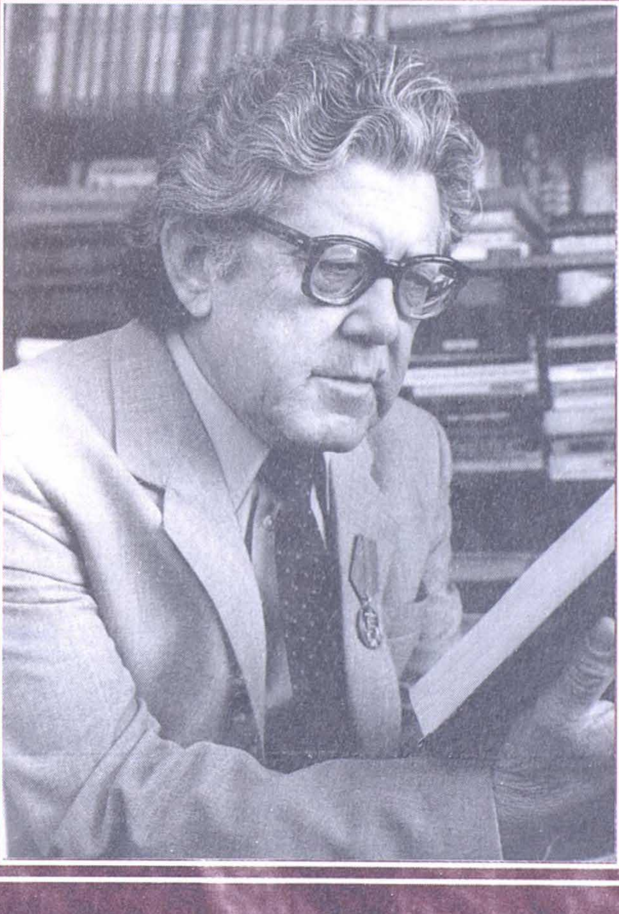

Әдеби мемуарлар

Һезмәт Абдуллин

һәққидә хатириләр

Алматы "Білім" 2005

ББК 84 Уйғ 7
А 12

Топлиғучи
Махмут Абдурахманов

А 12 Һезмәт Абдуллин һәққидә хатириләр. – Алмута: “Білім” нәшрияти, 2005 ж., – 208 б. + 16 бәт сүрәт.

ISBN 9965-09-347-4

Бу хатириләр китави Һезмәт Абдуллинниң 80 жиллиқ тәвәллуди мунасивити билән тәйярланди. Китап көрнәклик әдипни яхши билидиған, йеқиндин арилашқан қазақ, рус вә уйғур қәләм саһибилириниң илгири-кейин язған хаталиридин тәркип тапқан. Хатириләрдә улуқ язғучи вә бир туғулар инсанниң миллий әдәбиятимиз тарихидики бәләнд орни вә ижадийити һәққидила әмәс, шундақла униң Шәхс сүпитидики есил пәзиләт-хисләтлири, тәкрарланмас алаһидиликлири тоғриликму сәмимийәт вә һөрмәт билән баян қилиниду. Һ.Абдуллин һәққидики алий баһалар билән инкасларниң растлиғиға вақитниң өзи гувалиқ бәрмәктә.

1998-жили “Жазушы” нәшриятидин чиққан хатириләр толуғи билән китаптин орун алди.

А $\frac{4702630100}{412(05)\ 05}$ ББК 84 Уйғ 7

ISBN 9965-09-347-4
© “Білім” нәшрияти, 2005

ТУҒМА ТАЛАНТ

Улуқ Вәтән урушидин кейин уйғур совет әдәбияти мәйданиға Һ.Искәндәров, К.Һасановниң изини бесип Һезмәт Абдуллин өзиниң оригинал ижадийити билән ишәшлик кирип кәлди. Униң мәтбуатта йоруқ көргән дәсләпки әсәрлириниң өзила әдәбиятимизға йеңи бир талантлиқ язғучиниң кәлгәнлигидин далаләт бәргән. Һәқиқәтәнму шундақ болди. Мениң пикримчә, туғма талант егиси Һезмәт Абдуллин өзиниң көптәрәплимилик ижадийити билән уйғур әдәбиятиниң барлиқ жанрлириниң риважлинишиға дегилик һәссә қошти.

Язғучиниң әсәрлирини оқуп олтирип, улардики вақиәләрниң, персонажлар образлириниң тәбиийлигигә, һаятниң әйни өзини сүрәтлигәнлигигә қайил болисән, язғучиға апирин ейтисән. Һезмәт һаятни яхши билиду, хәлиқ тилини мукәммәл өзләштүргән вә уларни өз әсәрлиридә устилиқ билән пайдилиниду.

Прозиси билән уйғур хәлиқ һаятиниң пүткүл бир галереясини яратқан, граждანлиқ пафос билән суғирилған поэзиягә егә, драма саһасидиму үнүмлүк әмгәк қилип келиватқан Һезмәт Абдуллин уйғур әдәбиятидин мунасип орун егиләшкә һәқлиқтур.

Язғучи үчүн 60 яш – һаятий тәжрибә топлиған, маһарәт чоққисиға йәткән чағ. Шуңлашқа, көплигән китапханлар қатарида биз, чоң әвлат вәкиллириму Һезмәт Абдуллинниң техиму йүксәк маһарәт билән йезилған йеңи әсәрләрни яритидиғанлиғиға ишәнчимиз камил.

1985-жил.

Қуддус ҒОЖАМИЯРОВ,
композитор, профессор,
СССР Дөләт мукапитиниң лауреати,
Қазақстан ССР хәлиқ артисти.

ЖОШҚУН ҚӘЛБ

Пүткүл союз бойичә китапханларға мәлум болған уйғур Совет язғучиси Һезмәт Абдуллин әдәбият саһасиға әллигинчи жилларниң бешида кәлди. У көп өтмәстинла һәқиқий әдәбий ижадийәткә тәйярлиғи бар қабилийәтлик язғучи екәнлигини көрсәтти. Һезмәт шу чағниң өзидила хелә һаят тәжрибилиригә егә болған, армийәдә хизмәт қилған вә Япония империализмиға қарши урушқа қатнашқан адәм еди.

Һезмәт техи Педагогика институтиниң ташқиридин оқуш бөлүмидә оқуп жүргән чеғида шеирлар вә поэмилар язди, рус вә дуния әдәбияти классиклириниң әсәрлирини тәржимә қилиш ишлири билән мәшғул болди. Униң тәржимә қилиши билән Л.Н.Толстойниң “Севастополь һекайилири”, А.С.Пушкинниң вә М.Ю.Лермонтовниң айрим поэмилири, Р.Тагорниң һекайиләр китави, Дм. Фурманованиң “Чапаев” намлиқ китави вә башқилар уйғур тилида бесилип чиқти.

Һезмәт Абдуллин оригинал әсәрлиридин “Анайәт” поэмиси, “Турпан тәвәсидә” вә “Жутдашлар” романлири, “Ваһап тамчиниң оғли”, “Көчкән юлтуз” вә “Яркәнт наваси” повестьлири уйғур, қазақ вә рус китапханлириға мәлум болди. Мана әнди болса язғучи Иван Щеголихин Һезмәтниң “Турпан тәвәсидә” романиниң давами болған “Тәғдир” намлиқ китавини рус тилиға тәжимә қилди. Биринчи китапни Һезмәт қедимий уйғур шәһәрлири – Үрүмчи билән Турпанни зиярәт қилип келип нәшир қилғиндин кейин язған еди.

Һезмәт Абдуллин Шинжаң-уйғур автоном райони язғучиларниң биринчи тәсис съезиға барған совет делегациясиниң тәркивидә болди. Бу делегацияга мән йолбашчилиқ қилған едим вә шу чағда мән өзәм үчүн Шәрқий Түркстанни вә өзәмниң яш уйғур қәләмдишимни йәнә бир қетим яңливаштин тонуш имканийитигә егә болдум.

Қедимий вә көп жапа чәккән мәмликәт (буниндин 200 жил илгири Хитай әскәрлири тәрипидин ишғал қилинған вә улар тәрипидин һақарәтлинип, “Шинжаң”, йәни йеңи өлкә, йеңи чегара дәп аталған мәмликәт)

азатлиқтин кейин өзиниң течлиқ шараитидики вә оңушлуқ тәрәққиятиниң ахирқи жиллирини баштин кәчүрмәктә еди. Униң асасий аһалиси – Чоқан Вәлихановниң ениқ тәрип қилишичә, “толуқ азатлиқтин һеч қачан пайдиланмиған...” уйғурлар социалистик кәлгүсидин чоң үмүт күтмәктә еди, худди мол ямғур-йешиндин кейин пақирап күн чиққан чағдики баққа охшаш, жанлинип қәд көтәрмәктә еди... Буниңға биз һәммимиз хошал болуштуқ. Әнди Һезмәт болса өз хәлқиниң пәрзәнди, шаири сүпитидә техиму көпирәк хошал болди. У ички жәһәттин бу учришишқа тәйярлиқ көрүп барған еди вә шуниң үчүн у йәрдин наһайити чоң тәсират вә чоңқур һиссият елип кәлди, улар кейин униң әсәрлиридә әкис әтти. Буниңға мән униң романиниң һәр икки китавини толуқ оқуп чиққинимдин кейин йәнә бир қетим көзүмни йәткүздүм.

Романниң мәзмуни Хитайда, униң миллий өлкилиридә йүз бәргән вә йүз бериватқан наһайити мурәккәп вақиәләргә бай. Биринчи китаптиму, иккинчи китатиму бир хил қәһриманлар: Шинжаңниң яш шаири Садиқ Қасимов, алим Мөмүн Талипий, муәллимә Һенипәм, – деханлар Мәсим ака билән Шакир һәрикәтлиниду. Улар биринчи китаптиму биллә яшайду. Үзүм бағлирида вә каризларда ишләйду. Пат-патла болуп туридиған жиғинларға қатнишиду... Лекин бу адәмләр әнди игәркидикигә қариғанда пүтүнләй башқичә яшайду вә ойлайду. Йүз бериватқан қалаймиқан вақиәләр, жуқуридин қопаллиқ билән қилиниватқан сәясий-ихтисадий қисим, очуқтин-очуқ қилиниватқан чоң милләтчилик вә аз санлиқ хәлиқләр миллий пәзиләтлириниң дәпсәндә қилиниши роман қәһриманлирини қаттиқ ечиндуриду, уларни ғәзәплиниш һалитигә кәлтүриду.

Романниң мәзмуни қариму-қаршилиқларға вә һәжвий-кинайиләргә бай. Лекин униң айрим жайлири қанчилик памфлет-публицистик роһта йезилған болмисун, униңда язғучиниң тәҗрибилири, хәлқиниң қедимий һаятини чоңқур билидиғанлиғи, өз хәлқиниң пәрзәнди сүпитидики муһәббити, ғәм-қайғуси, әң муһими – бәдиий сәзгүрлүги, адәмләрни вә Шәрқий

Түркстанда йүз бериватқан вақиәләрни кәң даиридә жанлиқ тәсвирләш маһарити дайим сезилип туриду.

Мениң көз қаришимчә, мәзкүр әсәрниң һазирқи басқучтики баһалиқлиғи билән зөрүрлүгиму әйнә шунидин ибарәт.

1980-жил.

Ғабит МУСРЕПОВ,
язгучи, академик.

МЕНИҢ ЖУТДИШИМ

Һезмәт иккимиз қедимий Ғулжа йолиниң бойиға орунлашқан бир йезида туғулуп өскән. Шу йол билән бир күндә фронтқа атланған едуқ. Униң һаятиниң та ахирқи дәмлиригичә бир шәһәрдә истиқамәт қилдуқ. Қәлбимиздә шу бир еғир жиллири ойғанған, туғулған йәргә болған иссиқ муһәббәт өчидиғандәк әмәс. Балилиқ дәвирниң яриқин хатирилири мәңгү сақлинип қалғандәк көрүниду. Киндик кәскән алтун уга камаләт йешиға йәткән оғуллирини ятсинмиғини билән, күндә берип турушқа вақит қени. Ваһаләнки, туғулған жутни әслисәм болди, Һезмәтниң қәлимидин һаятқа кәлгән лирика, һаят адәмләрниң қияпити билән ениқ картинилири көз алдимға келиду. Балилиқ дәвир роһидин вужутқа кәлгән у шеирларда һәр иккимизниң бирлишип өткүзгән һаят йолимиз, хилму-хил ялғуз аяқ йол, музни чүшәк, қарни йепинча қилған қанлиқ мәйдан көрүнүшлири өз ипадисини тапқан.

Жиллар өтти. Һезмәт Абдуллинниң өзини көрнәклик прозаик дәп атишиға толуқ һоқуқи бар. Шеир вә дастанлар униң ижадий йолиниң пәқәт дәсләпки қәдимидур. Раст, һәр бир талантқа хас хусусийәт – у Һезмәтниң шаирлиқ қәлби. Униң қәһриманлириниң бесим көпчилиги – мәлум дәрижидә поэзиягә, нахшасазға мунасивити бар адәмләр. Һәқиқитини ейтсақ, униң "проза" дәп атилидиған әсәрлири назук лиризм билән тәбиәт гармониясигә толуп ташқан. Әң муһими шу өзи яшиған заманниң роһи наһайити рошән әкис әттүрүлгән.

Әлвәттә, бунидәк ихчам мақалида язғучи, шаир, драматург Һезмәт Абдуллинниң йерим әсир вақитни өз ичигә алидиған ижадий паалийитигә толуқ тохтилиш мүмкин әмәс. Бәлки униң һажитиму болмас. Бир вақитларда униң әсәрлиригә бир-биригә қариму-қарши пикирләр аз ейтилмиди. Язғучи бир нәччә қетим қаттиқ тәнқит астидиму қалған еди. Униң тунжа повестьлири билән дастанлири һәққидә айрим-айрим мақалиларму йезилған. Бир әҗәплинидиған йери, шу мақалиларда Һезмәтниң һекайилири вә Л.Толстойни, Р.Тагорни уйғур китапханлириға йәткүзгән бәдиий тәржимилири тоғрисида бир еғизму гәп йоқ.

Һезмәт 1957-жили Шәрқий Түркстанға берип қайтқандин кейин дәсләп очерклар топлимини, униңдин көп өтмәй "Турпан тәвәсидә" намлиқ романини нәширгә тапшурди. Улуқ Ғалибийәтниң жигирмә бәш жиллиғиға беғишланған "Җутдашлар" намлиқ иккинчи романини чиқарди. Шу икки чоң әсәрдин кейин у онлиған һекайә, Гоминдаң түрмисидә азап чәккән ялқунлуқ инқилапчи Лутпулла Мутәллип тоғрилиқ сәһнә әсәрни яратқан еди.

"Турпан тәвәсидә" романиниң йоруқ көрүши мәтбуатта яш кеңәш уйғур әдәбияти үчүн вақиә, башқичә қилип ейтқанда уйғур романиниң толуқ қанлиқ, камаләткә қәдәм қойғанлиғиниң башланмиси сүпитидә баһаланди.

Бизниң оюмизчә, Һезмәтниң өзи үчүнму, уйғур кеңәш әдәбиятиниң абройи үчүнму "Советский писатель" нәшриятидин үч йеңи повестьниң нәшир қилиниши чоң вақиә болди. Бу нәширниң көзгә чүшүшидики йәнә бир алаһидилик – топламға киргән повестьлар мәхсус топлап елинғандәк, мавзу җәһәттин язғучиниң ижадий издиниш йолидики асасий йөнилишини, идеявий-бәдиий мәвқәсини, униң һаят һәқиқитини тәсвирләштики алаһидилигини көрситиду. Әгәр язғучи "Ваһап тамчиниң оғли" намлиқ повестида Йәттисуда вуҗутқа кәлгән инқилавий толқунға, униңға чин дили билән қатнашқан уйғур деханлирини тәсвирлисә, иккинчи – "Көчкән юлтуз" әсәридә яш вәтәнпәрвәрниң қәйсәрлиги билән хасийәтлик қанлиқ драмисини әкис әттүргән. Топламға киргән үчинчи

повесть “Яркәнт симфонияси” – яш композитор Алексей Романов билән атақлиқ инқилапчи Шавдун акиниң қизи Халидә тоғрилиқ, шу иккисиниң һаяти арқилиқ замандаш қияпитини әкис әттүрүшкә беғишланған романтикилиқ әсәр. Характерларниң йеқинлиғи билән яшларниң бир-биригә болған меһир-шәпқити, муһәббәт билән ечиниш, муңлиниш пәйтлири – һәммисини язғучи маһарәт билән берәлигән.

Шавдун ака кона ташландуқ қамалларға охшап кәткән қатму-қат егиз ғар ташқа қарап туруп “Ғар ташниң хилму-хил, қатму-қат болуп көрүнүши йәрниң өскининиң бәлгүси. Әнди, бизниң ушбу ғар ташниң етигидин орун алған гөзәл шәһиримиз вә сиз билән биз – шу өскән йәрниң ниһалимиз десәкму болиду. Демәк, өткән күнләр билән кәлгүсини әскә алмай, бүгүнки һаят йоқ” дәйду.

Алексейниң көзигә бу адәм данишмән, өз хәлқиниң ғәмхорчиси, шундақла пәрзәнди болуп көрүниду. Униң өз атисиму бир чағларда уйғур хәлқи билән дүб-дүрүнгә қошулған, мустәқиллик үчүн, йеңи һаятниң яркин келәчиги үчүн күрәшкән. Яш композитор Шавдун акиниң Шәрқий Түркстандики қериндашлириниң тәғдирини ойлап уһ тартишини чин қәлбидин чүшиниду.

Һ.Абдуллинниң пәйдин-пәй чоңқур йилтиз тартип, һәр тәрәптин ечилишқа башлиған ижадий издиниш-лиригә зәмин болған асасий икки мавзу – Шәрқий Түркстан уйғурлириниң әсирләр бойи мустәқиллик билән әркинликкә интилған еғир һаяти, ечинишлиқ тәғдири; шуниң билән Кеңәш Иттипақида яшаватқан уйғурларниң мувәппәқийәтлирини, өсүш йоллирини әкис әттүрүш.

– Әдип үчүн әң асасий нәрсә, – дегән еди язғучи бир сөһбитимиздә, – охшашла ялаң фактларниң тизмисини елиш әмәс, язғучи һаятий материалларни таллавелип, униңға алаһидә жан киргүзүп, бәдиий образларни яратқанда һаятий факторларни орунлуқ пайдилинип, шу арқилиқ китапхан қәлбигә йол ечиш мүмкин.

Һезмәт Абдуллин қәлими мукәммәлләшкән, камаләткә йәткән язғучи еди. Жиллар бойи шәкилләнгән бай тәжрибә язғучиға толуватқан ижабий

вә сәлбий қәһриманларниң бир пүтүн галлереясини вуҗутқа кәлтүрүш имканийитини бәргән еди. Достумниң китаплирини оқуп олтарғанда мән бир тонуш кишиләрниң чирайлирини, жүрәккә йеқин тонуш пәйтләрни көз алдимға кәлтүримән. Өзәмгә мәлум бәзи бир көрүнүшләрниң типиклиқ дәриҗигә көтирилгәнлигини көрүп ихтиярсиз пәхирлинимән. “Турпан тәвәсидики” һелигәр, залим Зордунбай, сәгәк вә назук Заһидәм, тәкәббур мүҗәз үлгиси, шох һәм ғәйрәтлик Шакир, һәқ йолида һемишәм чирмишип-путлишип жүридиған Садиқ, “Жутдашлар” романиниң туғини көтирип турған яш җәңчиләр Әнвәр билән Кәмбәр, иккисиниң анилири – Рухсара билән Һенипәм – бир оқуғандила адәмниң ядида қалидиған роман қәһриманлиридиндур.

Һезмәт Абдуллинниң, шундақла башқа уйғур язғучилириниң әсәрлиригә тутқа болған қәһриманлар кейинки жиллири уйғур драма театриниң сәһнисидиму көрүнүшкә башлиди. Бу әҗайип башланма дунийадики бирдин-бир уйғур театриниң репертуарини бир қәдәм алға бастуруп, униң иҗадий һаятиға көзгә көрүнгидәк өзгиришләрни киргүзди. Театр сәһнисидә Һ.Абдуллинниң үч йеңи сәһнә әсәри ойналди. Улар һәммигә мәлум әсәрлири бойичә ишләнгән спектакльлар.

Кейин “Жазушы” нәшриятидин Һ.Абдуллинниң “Тәғдир” намлиқ үчинчи романи чиқти. Униңдин кейин, йәни жутдаш ағинәм, атақлиқ язғучи Һезмәтниң һаятиниң ахирқи жиллири “Отлуқ чәмбәр” романи китапханлар билән йүз көрүшти. Мәрһумниң плани бойичә бу тарихий роман бир нәччә китаптин ибарәт болуши керәк еди. Әпсус, миң әпсус, рәһимсиз әҗәл жутдишимни мурадиға йәткүзмәй, аримиздин әтигән елип кәтти. Бирақ тарих сәһнисидә жутдишимниң “ети өчүп, күли көчкини” йоқ. Униң роһи һемишәм биз билән бир сәптә.

Абдувәли ҚАЙДАРОВ,
филология пәнлириниң
доктори, академик.

БҮЙҮК НАМАЙӘНДӘ

1995-жили 13-октябрь күни Қазақстан Язғучилар иттипақиниң мәжлис залиға адәмләр жиғилди. Бу Һезмәт Абдуллин тәвәллудиниң 70 жиллиғиға беғишланған әдәбий кәч еди. Залда язғучи иждадийитиниң мухлислири билән қәләмдашлири. Уйғур әдиплириниң бу хил кәчлири бурунму өткүзүлүп кәлгән. Бүгүнки кәчниң бир өзгичилиги униңға қазақ язғучилириниң адәттикидин нурғун қатнашқанлиғида болди. Уйғур вә қазақ әдиплири кәйни-кәйнидин минбәргә чиқип, язғучиниң иждадий паалийити вә инсаний пәзиләтлири һәққидә ейтишти. Һ.Абдуллинниң мәрданилиғи, кәң пейиллиғи, әдипләргә болған еһтирам-ғәмхорлуғи, иждадийәткә дегән бәләнт мунасивити, бай әдәбий мирасиниң қиммәт-әһмийити алаһидә сәмимийәттә йәнә бир тәкитләнди.

Дәрһәққиқәт, Һ.Абдуллин тәбиәт һәртәрәплимә иқтидариға яриша мәрданә мүҗәз-хулуқму әта қилған намайәндә еди. Униң бесип өткән һаят вә иҗат йоли хәлиқ тарихида муһим вақиәләр, тарихий өзгиришләр йүз бәргән дәвирдә өтти. 30-жиллардики ачарчилиқ вә тәқипләр, Улуқ Вәтән уруши, Хрущев дәври, Шәрқий Түркстандики қалаймиқан вә паҗиәлик вақиәләр...

Һ.Абдуллин шәхс сүпитидә, язғучи сүпитидә шу шиддәтлик һәм мурәккәп һаят вақиәлири қайнимида шәкилләнди.

* * *

XX әсирниң 20-жиллири уйғур хәлқиниң вәтини Шәрқий Түркстандин сиртта өзиниң идеявий-тематикилиқ вә бәдиий-эстетикилиқ асаслири тамамән йеңи әдәбият вуҗутқа келишкә башлиди. Бу әдәбият Қазақстанда вә Өзбәкстанда йүз бәргән йеңи иҗтимаий-сәясий, мәдәний-ихтисадий өзгүрүшләр фонида туғулған еди. Тарих һөкүми шундақ болдики, бу әдәбиятниң тәрәққий етип, гүллиниши қазақ диярида әмәлгә ашурулди.

Шу дәвирдә әмәлгә ашурулған чарә-тәдбирләр пүткүл вуҗуди хәлиқ һаятиға чәмбәрчас бағланған бу

йеңи әдәбият билән бир қатарда әнъәнигә егә болмиған кәспий театр, кәспий музыка вә башқа сәнъәт түрлириниң вуҗутқа келишини вә шәкиллинишини тәминлигән еди.

Мәдәний-ихтисадий өрләш шараитида дунияға келип, чоң утуқларға еришип тәрәққий етиватқан миллий әдәбиятимиз 30-жилларниң ахирлирида паҗиәлик дәвирни баштин кәчүрди: иҗадийәт мәйданида көрүнгән һәммә көрнәклик әдипләр дегидәк тәқипкә учриди. Нәтиҗидә әдәбиятимиз мунқәризлик әһвалға муптила болди.

50-жиллар уйғур әдәбиятиниң иккинчи қайта туғулуш дәври болди. Бу дәвирдә йеңи қәләм саһиблири йетилип чиққан еди, уларниң сепини тәғдир тәқазиси түпәйли Вәтәндин чиққан бир топ әдипләр көпәйтип, әдәбият тәрәққиятиниң оңушлуқ болушиға чоң һәссә қошти.

Тоталитар түзүминиң тәләплиригә, идеологиялик чәкләшләргә қаримай, әдәбият хәлқимизниң һаятини вә шанлиқ тарихини, әң муһими – миллий-азатлиқ йолидики күрәшлирини вә әсирләр бойи пүткүл хәлқимизниң аң-сезимида, роһий-мәнивий қияпитидә баш муддиа болған мустәқиллик арзу-арманларни бәдиий әкис етиштә һаман илгирилиди, һаман өрләвәрди.

Бу җәһәттин Қазақстан уйғур әдәбияти ана диярида тәрәққий әткән әдәбиятқа нисбәтән мәлум дәриҗидә авангардлиқ роль ойниди дәп ейтиш артуқ әмәс. Бу җайда бир миллий әдәбиятниң икки тармиғи болған, образлиқ ейтсақ, бир чинарниң икки путиғи болған әдәбиятларниң камаләт дәриҗиси һәққидә пикир жүргүзүш мүмкин. Қазақстан уйғур әдәбияти Шәрқий Түркстан әдәбиятиға нисбәтән рус вә башқа қериндаш хәлиқләр әдәбиятлириниң эстетикилиқ вә бәдиий әнъәнилирини өзләштүргән һалда балдурирақ кәспий сүпәтләргә егә болди. Бу әдәбиятниң авангардлиқ роли реалистик проза шәкиллинип, еғиз толтуруп ейтқидәк чоң полотноларниң яритилғанлиғидила яки драматургия вә шеирийәт жуқури кәспий-эстетикилиқ

хусусийәткә егә болғанлиғидила, башқичә ейтқанда, униң бәдиий тәҗрибисиниң молирақлиғида, һаятни, вақиәләрни реалистик әкис әттүрүштики маһаритиниң мустәһкәмлигидила әмәс. Бу җайда идеявий-тематикилиқ йөнилишниң әһмийити бәлки биринчи планға өтиду: чүшинишлик сәвәпләр түпәйли заманивий Шәрқий Түркстан әдәбиятида көтирилиши мүмкин әмәс, чәкләнгән мавзулар, енирирақ ейтсақ, мустәқиллик йолидики миллий-азатлиқ күрәшләр, көп милионлиған хәлқимизниң бүгүнки пажиәлик әһвали Қазақстан уйғур әдәбиятида бурунирақ, кәңирәк һәм өткүрирәк қоюлуп кәлгәнлигидә.

Умумән алғанда, әйнә шундақ сүпәт-хусусийәт һәм маһийәткә егә әдәбиятимиз онлиған чоң-кичик талантлиқ қәләм саһиблириниң иҗадий издинишлири түпәйли тәрәққий етип кәлди.

Һәр бир милләтниң, хәлиқниң әдәбияти вә сәнъитиниң риваҗланған чоққиси шу саһаларда иҗат қилған яки иҗат қиливатқан намайәндилириниң болушидин ениқ байқилиду. Кәң китапхан аммисиниң иззәт-еһтирамиға егә болған, бәдиий сөзниң һәққиқий мәнасида чоң маһири болуп йетилгән намайәндилиримиз қатарида Һезмәт Абдуллинниң орни өзгичә.

Узақ жиллар давамида һәмсөһбәт болуп һаяти вә иҗадиға йеқиндин арилашқан маңа жутдаш, қәләмдаш Һезмәт ака Абдуллин һәққидә пикир жүргүзүш һәм оңай, һәм қийин. Қийин болидиғини – һәр қандақ чоң әдип – һеч кимгә охшимайдиған сирлиқ дуния. Бу сирлиқ дуния яркин таланти яки мүҗәз-хулқи, дуния тонуш өзгичилиги билән бир қатарда тинимсиз издиниш һәм җүръәтлик қәләм тәвритиш түпәйли вуҗутқа келиду. Сөзсизки, бу шәрт-амилларниң һәр қайсиси қанчә еһтираслиқ, қанчә қудрәтлик һәм сәмимий болса, әдипниң өз әсәрлиридә яритидиған дунияси шунчә һаятий һәм тәсирчан болғуси.

Атниң қашқисидәк алаһидиликлири билән көпчиликни җәлип қилидиған өз дунияси моҗут әдипниң китапхан алдиға яйидиған һаят картинилири шунчә кәң һәм җошқун болидиғиниму мәлум. Һезмәт Абдуллин әдәбиятимизда, кәңирәк ейтсақ, миллий

мәдәнийитимиздә шундақ яркин сийма болуп, униң көп саһалиқ ижадий мираси хәлкимиз мәнивий байлиғиға қошулған чоң байликқа айланди. Тәбиийки, заманивий жәмийәттә болуватқан асаслиқ өзгиришләр өз дәвридә яритилған әдәбий мирасқа башқичә яндишишни, башқичә баһалап тонушни тәләп қилди. Шу нәрсә ениқки, язғучиниң хәлқигә болған әң изгү интилиш-нийәтлири, пәрзәнтлик һиссият-тәсәввурлири, хәлқиниң бүгүнки һаяти вә кәлгүсигә болған әндишә-ғәмлири, арзу-арманлири сәмимий һәм яркин мужәссәмләнгән әсәрлири һазирму вә кәлгүсидиму өз қәдир-киммитини йоқатмайдиғанлиғиға вақит кепиллик бәргәндәк.

Дәрһәққиқәт, уруштин кейинки дәвирдә миллий әдәбиятимиз тәрәққияти қайта жанлиниш жәрияни билән башланди десәк, у вақитлардин та өмриниң ахирқи дәмлиригичә Һезмәт Абдуллин әдәбият көчиниң бешида болуп, көп жәһәттин йеңилиқларниң кәшпиятчиси сүпитидә көрүнди.

Һаят вә заман тәливигә бенаән, әдәбият еһтияжини чоңқур сәзгән у һәм шаир, һәм прозаик сүпитидә қәләм тәврәтти. Бу жәриянда ижадийәтниң сехирлиқ сирлирини тонуп билиштә вә уларни әмәлгә ашурушта Һезмәт Абдуллин рус вә қериндаш әдәбиятлар, шу жүмлидин қазақ әдәбиятиниң бүйүк әнъәнилиригә яндашқанлиғи, нәп алғанлиғи муһим роль ойниди, әлвәттә.

Һезмәт Абдуллинниң шәхс сүпитидә келиплишишида туғулуп өскән муһити билән бир қатарда япон милитаристлириға қарши урушқа қатнашқанлиғи уютқа болди. Бу әһвал язғучиға инсан вә урушниң, һаят вә маматниң мәңгү мурассәсизлигини пүткүл вужуди билән чоңқур сезишкә ярдәм қилди. Шуңлашқиму уруш мавзуси, қан мәйдандики адәм тәғдири мавзуси униң ижадийитидә асаслиқ орун егилиши беһөддә әмәс. Нурғунлиған һекайилири, “Жутдашлар” романи, “Һәқ егиләр – сунмас” повести, көплигән шеирлири уруш мәйданиниң хатириси, уруш чеңида бурухтум болуп өткән күнләрниң садаси охшаш. Бу әсәрлиридә язғучи урушниң отлуқ нәпәслиридә көйдүрүлгән һәр хил адәмләр тәғдирини, уруш жиллириниң һәққанийәтлирини

кәң намайән қилалиди. “Жутдашлар” романдики һәр хил синақларда инсанлиқ туғини жуқури көтәргән Давут, жүригини вәтән үчүн қалқан қилған Әнвәр, жутниң бәрикити Сулайман бовай охшаш биридин-бири мүҗәз-хулқи җәһәттин қәтъий пәриқлинип турған адәмләрниң һаят йоли, уларниң алийҗанап пәзиләтлири чоңқур сәмимийәт вә һаяжанлиқта тәсвирләнгән.

Һезмәт Адбуллинниң умумий һаятиға вә иҗадиға чоңқур тәсир қилған вақиәләрниң бири униң 1957-жили ана Вәтинимиз Шәрқий Түркстанға болған сәпиридур. Униң билән сәпәрдаш болуп қайтқан атақлиқ қазақ язғучи Ғабит Мусрепов “Турпан тәвәсидә” вә “Тәғдир” романлирини оқуғандин кейин: “Мән уйғурларниң қедимий шәһәрлиридә болуп, у әл билән йеқиндин тонушқан вақтимда Шәрқий Түркстаннила әмәс, өзәмниң сәпәрдишим һәм йәрлигим Һезмәт Абдуллинниму дәсләп тонуғандәк болған едим. Биз һәммимиз җан тәврәткән әҗайип тәсиратларға бөләнгән едуқ. Әнди Һезмәткә келидиған болсақ, униң өз ана жутиға һәртәрәплимә тәйярлинип барғини шунчилик, шу сәпәрдин елип қайтқан материаллири, иссиқ тәсират туйғулири мана икки чоң китапқа асас болуп олтириду. Һезмәтниң әсәрлирини оқуветип, мән шу сәпәрдә көргәнлиримгә, көңүлгә түккәнлиримгә қайта кәлгәндәк болдум”, – дәп Һезмәт Абдуллинниң романлириға алий баһа бериду. Һәқиқәтәнму кичигидин аңлап, бәәйни чөчәкләрдәк тәсәввур қилған, чоң болғанда дайим өзигә тартип турған ана Вәтәнгә бериш – язғучи үчүн хәлқи билән йүз көрүшкәндәк, тарихниң әҗайип сирлириға чөмгәндәк болған еди.

Бу сәпәр язғучи үчүн хәлқи тарихиниң, турмуш-мәишитиниң, кәңирәк ейтсақ, хәлиқ қәлбиниң сехиранә хупийәлири дунийасиға сәпәр болди. Қедимий ата макан билән йүз көрүшүш Һезмәт Абдуллинға пүтмәс-түгмәс илһам бәхш әтти. Сәмимий иззәт-һөрмәт, өз хәлқигә болған муһәббәт һәм ғурурлуқ туйғулири билән суғирилған “Шинҗаң тәсиратлири” намлиқ очерк китапчиси бир һәптә ичидә йезилди. Кейинирәк йезилған

романлар, “Бенакарлар”, “Көчкән юлтуз” повестьлири, көплигән һекайиләр асасида шу сәпәр тәсиратлири билән хәлиқ һаятини чоңқур үгиниш, әлниң тәғдир, тарихини бәдиий тәпәккүр қилиш ятиду.

Мәлумки, “Турпан тәвәсидә”, “Тәғдир” дәп аталған дилогиядә 50–60-жиллири Шәрқий Түркстанда йүз бәргән вақиәләр, бир қанчә қәһриманларниң мурәккәп һаят йоли сизилған. Йеңи жәмийәт қурулуп, хәлиқниң әсирлик арзу-арманлири пал-пул қилип йенип, амма кейин, үмүтлири қайта дәпсәндә қилинип, бешиға ейтқусиз азап-оқубәт әкәлгән вақиәләр ечиниш билән тәсвирләнгән. Бу дилогияниң баш қәһриманлири Садиқ, Һенипәм, Мөмүн вә башқа персонажлар тәғдиридә уйғур хәлқигә қизил хитайлар кәлтүргән “ғениМәтләр” мүҗәссәмләнгән болуп, шу дәвриниң һәқчанийити әдәбиятта дәл һәм реал дәсләп ипадисини тапқан еди. Жуқурида аталған қәһриманлар тәғдири аримизда жүргән миңлиған замандашларниң тәғдири билән аһаңдаш.

Хәлиқ тәғдири һәққидики язғучиниң беарам ойлириниң, тәшвишлик тәсәввурлириниң әйнигисиман бу әсәрләр уйғур әдәбиятида иҗтимаий-психологиялик романниң чоң утуғини нишанлиди. Улар язғучиниң бәдиий сөз қудритини мукәммәл егилигән маһир екәнлигини тонутти. “Турпан тәвәсидә”, “Тәғдир” романлирида яққал көрүнгән услуб башқа әсәрлиридә техиму тәкамуллаштурулди. Язғучиниң бәдиий услуби вақиәләрниң мурәккәп вә чигич тизмисиғила асасланған болмай, бәлки адәм психологиясиниң, характериниң қир-сирлирини, һәр бир һәрикитиниң, қәлб тәвринишлириниң психологиялик асаслиниши вә яркин ечилиши баш муддиа-мәхсәт етилиши билән характерлиниду.

Һезмәт Абдуллинниң иҗади мавзу-мәзмун җәһәттин қанчә кәң һәм рәңдар болса, жанрлиқ җәһәттинму шунчә һәр хил. Жуқурида қәйт қилинғандәк, у – бәдиий сөзниң һәммә саһалирида үнүмлүк һәм илһамлиқ қәләм тәврәткән әдип. Әслидә иҗадийитини шеирийәттин башлиған язғучиниң заманивий поэзиямиздиму өз орни бар. Униң “Анайәт”, “Көңүлдә қалмисун арман”, “Дидар

ғенимәт" охшаш китаплирида рубаийдин тартип чоң һәжимлик поэма, балладилар орун алған. Илаһий илһамниң егиз қиялирида пәрваз қилған әдип шеирий әсәрлиридиму инсанниң бүйүк һәм қудрәтлик роһий ипадиси – мәрду мәрданиликни, ғөзәлликкә тәшналиқни, әң есил изгү-хаһиш, пәзиләтләрни мәдһийилиди.

Китапханлар билән бир учришишта Һезмәт Абдуллин өзини драматург дәп һесаплимайдиғанлиғини, сәһнә әсәрлиригә болған еһтияжни қанаәтләндүрүш йолида һәссә қошуш нийитидә қәләм тутқанлиғини ейтқини ядимда. Мошу муддиа-мәхсәт – еһтияжға аянмай хизмәт етиш – язғучиға арам бәрмигән, мәдәний һаятниң нәқ оттурисида болушқа дәвәт қилған һәм илһам бәргән күчлүк амилларниң биридур. Әдәбиятта дайим йеңилиқ ечиш, йеңи жанрларға муражиәт қилиш, йеңи мавзу-проблемиларни мәйданға етиш шу интилишниң рошән ипадилири. Сәһнидә қоюлған "Лутпулла", "Шавқун", "Яркәнт наваси", "Чин төмүр" әсәрлири драматургиямизни хелә җанландурди.

Талант көп қирлиқ болсиму, әслидә бирәр саһада яркинирақ көрүнүши тәбиий. Һезмәт Абдуллин үчүн реалистик проза – әйнә шундақ саһа.

Һезмәт Абдуллин прозиси бүгүнки танда уйғур тилида яритиливатқан әдәбиятта чоң һадисидур. "Турпан тәвәсидә", "Тәғдир", "Жутдашлар", "Отлуқ чәмбәр" романлири, "Көчкән юлтуз", "Қиядики қиранлар", "Һәқ егиләр – сунмас", "Бенакарлар" повестьлири, бир нәччә онлиған һекайиләр, шу җүмлидин "Муһаҗирә", "Торуқ ат", "Дилкәшләр", "Җухаза", "Айдиң булақ әвлияси" намлиқ зогулиси романға тәң һекайилири миллий сөз сәнъитиниң кәспий мәдәнийитини жуқури көтәргән, кәспий хисләт-пәзиләтлирини, реалистик қувитини мустәһкәмлигән, бәдиийлик дәрижисини ашурған әсәрләр болди. Мавзу-мәзмун җәһәттинму, йезилиш услуби җәһәттинму һәр қачан солун болған бу әсәрләрдә әдипниң қайнақ бәдиий тәпәккүри вә һаят һәққидики философиялик концепцияси, уйғур хәлқиниң өтмүши, бүгүнки вә әтиси тоғрилиқ тәсәввур-хуласилири, беарам ой-тәшвишлири еһтираслиқ ипадисини тапқан. Бу җәһәттин униң

әсәрлири заман өзгиришигә қаримай, вақит-һаят синиғидин бежирим өтмәктә. Дәрһәқиқәт, хәлиқ һаятини жуқури бәдиийликтә ипадиләп, хәлиқниң буньядкарлиқ һәм үмүтвар роһий қияпитини намайиш қилған, униң һаятий арзу-тиләк, муддиалирини туғ қилған әсәрләрла һаятчан болғуси. Һезмәт Абдуллинниң әң яхши әсәрлиригә алди билән мошу хисләтләр хас болуп, уларни хәлқигә болған әдипниң ишәнч-үмүтиниң ипадиси, хәлқиниң упримас роһий қувитигә оқулған гимн дейиш мүмкин. Язғучи ижадида уйғурларниң қедимий замандин тартип та бүгүнки күнгичә мустәқиллиқ үчүн елип барған шанлиқ курәшлири асасий йөнилиш, баш идеявий-бәдиий муддиа сүпитидә гәвдилик һалда мужәссәмләнгән.

Бу җәриянда язғучи әсәрлиридә һәр дәвир вақиәлиригә вакаләтлик қилишқа қадир яққал образлар гәвдиләндүрүлди. Қедимий дәвирләрдә мустәқил дөләт сүпитидә сақлинип қелиш үчүн күрәшкән Үдзәр тегин, XIX әсирниң атмишинчи жиллири пүткүл уйғур елида бир туташ дөләт қурушни мәхсәт қилған Абдурасулбәг, рус армияси Или султанлиғини ғулатқандин кейин хәлқи билән биллә әлдин Йәттисуға көчүшкә мәҗбур болған Әлахан султан, хитай истибдатиға қарши күришип өткән Илахун көккөз охшаш тарихий шәхсләрниң яркин сиймалири маһиранә җүсүнлитилгән. Сөзсизки, уйғур җәмиитиниң һәр хил қатламлириниң вәкиллирини тәсвирләш арқилиқ хәлиқ һаятиниң вә мәишитиниң кәң реал картинилири яритилған. Бу җәһәттин болупму "Бенакарлар" повестиниң баш қәһримани Тохти мужаң обризи характерлиқтур. Мәзкүр образ арқилиқ язғучи өз елидин көчүшкә мәҗбур болуп, бекияс азап-күлпәтләрни баштин кәчүргән хәлқиниң сунмас ирадисини, һаятбәхшилик қудритини намайән қилди.

Һезмәт Абдуллин қайси дәвир вақиәлиригә мураҗиәт қилмисун, уйғур хәлқиниң һаяти, хәлиқ сүпитидики характери, буньядкарлиқ роһи – асасий муддиа болуп тиклинип туриду. Бу эстетикилиқ-бәдиий муддиа һаман язғучи тәҗрибисиниң тәкамуллишиши, бәдиий маһаритиниң өсүши түпәйли әмәлгә ашурулди.

Шуңлашкиму Һезмәт Абдуллинниң нәсрий әсәрлири уйғур прозисиниң өзигә хас өзгичилиги билән шәкиллинип, риваж тепишиға, униңда муәййән реализмниң, чоңкур психологизмниң тураклишишиға кошулған чоң һәссидур.

Сөзсизки, һәммә әдипләр охшаш Һезмәт Абдуллин ижадий йолиму түп-түз, тосалғу-кийинчиликларсиз болғини йок. Язғучи ижат килған дәвирдики идеологиялик чәклимиләр униңму бәдиий тәпәккурини чирмиди, тәләп килинған әндаза-даириләрдин чикишка яр бәрмиди, бәзидә әсәрлири ”тәкшүрүшләр“, ”пикир елишишлар“ ғәлвүрдин узак өткүзүлүп берип йорук көргән еди. Әдип өзиму бир шеирида бу әһваллардин төвәндикичә учур бериду.

Йолум әсли башланғанди дәпсәндин,
Бай болди у идир-кирлар салаға;
Тәлим алған едим тесә-кәтмәндин,
Шуңла бәрдаш бәрдим талай балаға.

Таш-шехиллик киялардин аштим мән,
Талай кетим сүрүндүм мән, жикилдим.
Чорук кийгән ач чағларда шаттим мән
Дөләт ичрә талай кетим жиғлидим.

О, әзиз дост! Рәнжишим йок һаятка,
Жикилипму, жикитипму көрдук биз.
Түмбәл-таяк тәккән чағда канатка
Ана Йәрдин шипалинип турдук биз.

Әвзили шу – көчтин калмай келимиз,
Жүкимиз зор, пәллә жирак, ағинә;
Таки телип, тоңлиғичә тенимиз
Интилайли һәкканийлик пәллигә.

Ахири, әлвәт, бир кияда калурмиз, –
Кейин өткән даванчилар тапсун, дәп.
“Яраткучи” яратканду тағни егиз,
Киранлирим канат каксун, ятсун, дәп.

Һезмәт Абдуллин һәр кандак әсәр тәғдириниң оңушлук болушиға йекиндин арилишатти, яхши

сүпәтлик әсәрниң тезирак нәшир қилинишиға, азду-тола түзитилиш лазим болса пикир ярдимини әсла айимиған, чәттә турған әмәс, һаятниң ахирқи пәйтлиригичә бу җәһәттин паалийитини суслаштурған әмәс, 60-жиллардин бериқи жиларда әдәбият мәйданида көрүнгән һәммә чоң-кичик әдипләр һәққидә ақ нийтини ейтип, уларининң иҗадий өрлишигә хәйрихаһлиқ билдүрүп өтти. Буни униң “Әдәбият һәққидә ойлар” намлиқ китавидин очуқ көрүшкә болиду. У китапта заманивий әдәбиятимизда әмгәк қиливатқан чоң-кичик әдипләрниң һәммисигә дегидәк һөрмәт, ақ нийәт билән суғирилған пикир-инкаслири орун алған. Һәқиқәтәнму барлиқ әдипләргә халисанә мунасивити билән уларининң иҗадий издинишлирининң мувәппәқийәтлик болушиға Һезмәт Абдуллинниң қизғин вә сәмимий мәнпийәтдарлиғи умумий әдәбий җәриянға иҗабий тәсир йәткүзгәнлигинә һәммә иқрар.

Көп саһалиқ иҗадида өз хәлқининң әң есил хисләт пәзиләтлирини күйлигән көрнәклик әдип Һезмәт Абдуллин әсәрлири кәлгүсидиму йеңи-йеңи әвлатқа мәнивий эстетикилиқ озуқ мәнбәси болуп келиши шәк-шүбһисиз.

* * *

Язғучи иҗадийити – униң тәрҗимә һали дегән һекмәттә чоң мәна бар. Көрнәклик рус язғучиси В.Катаев: “Мән өмүр бойи пәкәтла өзәмни йезип келиватимән” – дәп ейтиши бекар әмәс. Бу сөзни кәңирәк шәрһиләр болсақ, әдип һаятида орун алған вақиәләр, уни тәврәткән һадисиләрдин туғулған инкас, тәсәввурлар, йезилар әсәрләрниң асасий мәнбәси болиду дәп ейтишқа мүмкин. Шундақтиму шу һаятий һәр хил вә бай тәсәввур-тәсиратлар ичидә әдип қәлбидә алаһидә орун алғанлири болидиғиниму тәбиий. Һ.Абдуллин һаятида әйнә шундақ әһваллар қатарида Улуқ Вәтән урушининң ахирлирида һәрбий хизмәттә болғанлиғини вә яш вақтида тарихий вәтинимиз Шәрқий Түркстанни зиярәт қилишни алаһидә бөлүш орунлуқ.

Мәлумки Улуқ Вәтән уруши мәйданидин аман келип, кейин қәләм егиси болғанлар сабиқ иттипақдаш җумһурийәтләр әдәбиятида чоң бир долқун яратти. Бу

җайда көплигән атақлиқ әдипләр исимини аташ мүмкин. Миллий әдәбиятимизда болса Һ.Абдуллин әйнә шу әвлат язғучилиридин бирдин-бир дейишкә болиду. Шуни алаһидә тәкитләш керәкки, уйғур әдәбиятида уруш мавзусиға йезилған әсәрләр асасән Һ.Абдуллин қәлимигә мәнсүп.

1957-жили Һ.Абдуллин СССР Язғучилар иттипақи делегациясиниң тәркивидә Шинжаң Уйғур автоном райони язғучиларниң қурултийиға қатнашти. Язғучи шу сәпәрдә бир җәһәттин ана Вәтәндә әмәлгә ашурулуватқан тарихий өзгиришләрни көрүп тәврәнгән болса, иккинчи тәрәптин, сөзи билән әмәлияти асман-йәр хитай коммунистлири сәяситиниң йошурун сирлириниму сезип-туюп, мурәккәп тәсәввур-әндишиләр илкидә қайтқан еди. Жуқурида тәкитләнгәндәк, шу сәпәрдин ташқа тамға басқандәк вуҗудида қалған тәсиратлар, җориған, тәсәввур қалғанлири кейин чоң-кичик бир қанчә әсәрләргә негиз болди.

Һ.Абдуллин иҗадийитидила әмәс, бәлки заманивий пүткүл уйғур тилидики бәдиий әдәбиятта алайтән турған, чоққиси бәләнт әсәр “Отлуқ чәмбәр” романидур. Бу кәң планлиқ әсәргә язғучи өмриниң ахирқи жиллири йәни язғучиниң маһарити раса вайиға йәткән дәвридә тутуш қилишида муһим амиллар бар. Бу вақитта бир тәрәптин уйғур хәлқиниң тарихи тоғрилиқ нурғунлиған әмгәкләр йоруқ көрүп таралған болса, иккинчи тәрәптин, хитай шовинистлири тәрипидин тарихни өз райичә бурмилап сахтилаштурушму алаһидә овҗ алған еди. Һ.Абдуллинниң хәлқимизниң қедимий өтмүшигә мураҗиәт қилишиға бу әһваллар түрткә болған болса, өзи иҗаткар сүпитидә хәлқимиз тарихи вә тәғдири һәққидә өзигә хас инкас-тәсәввурлар келиплаштурған еди. Бу амиллар әһмийәтлик болғинидәк, язғучи қәлбидә жуқурида ейтилған сәпәрдин қалған чоңқур тәсиратларниңму әһмийити кам болған әмәс. Язғучи өзи бу һәқтә төвәндикичә қәйт қилиду. “Отлуқ чәмбәр” романида шәрһиләнгән мәхсәт-муддиаси һәққидә ейтип келип: “...бу мениң пүтүнләй һаятим вә язғучилиқ тәҗрибәм нәтиҗиси демәкчимән. Яшлиқ; солдатлиқ дәвримдики йоллирим романда тәсвирләнгән Моңғулстан, Һинган

теғи вә Манжурия тәвәлиридә өткән. Язғучи болған чеғимда Үрүмчи, Турпан, Хуанхә бойидики Ләнжу вә шималий пайтәхт Бежин қатарлиқ тарихий җайларни зиярәт қилдим". Әсли язғучи һаяттин әсәргә асас болғидәк вақиәлик көчүрмисини алсиму, у вақиәликни пүткүл вуҗуди, һиссият дунияси, һаятий көзқарашлири ғәлвүридин өткүзүп җан киргүзиду, идеявий-эстетик мәхсәт-муддиалири негизидә һаят моделини яритиду. Бу, әлвәттә, қәһриманлар характерини яритиштиму, мүҗәз-әтварини тәсвирләштиму байқилиду. Һ.Абдуллин өз әсәрлиридә уйғур хәлқиниң мәнивий-психологиялик қияпити һәққидики инкас-хуласилирини, көңүлгә түккән түгүчлирини баричә намайән әткинидәк, қәһриманлар қияпитидә язғучиниң өзигә хас хисләтләрни, мүҗәз-хулуқ өзгичиликлирини муҗәссәмләштүрүшиму һәйран қаларлиқ нәрсә әмәс. Мәсилән, "Отлуқ чәмбәр" романиниң баш қәһриманлириниң бири Үдзәр текинниң, "Турпан тәвәсидә" романидики Шакирниң яки Мөмүнниң бойидин язғучиға хас мәрт мүҗәзни, чоңқур мулаһизиликкә майиллиқни, Садиқта шаиранә һиссиятчанлиқни көримән.

Һезмәт ака сөзниң қудритини, сөзниң тамини нәписинчикә туюш сезимигә егә еди. Әйнә шу туйғунлиғи түпәйли раса керәк сөзни, лазим гәпни өз орнида, өз пәйтидә ишлитиш қабилийити күчлүк. Бу иқтидар язғандила әмәс, бәлки сөзлигәндиму яриқин сезиләтти. Униң айрим сөз-чақчақлири кәң тарилип кетишиму шуниңдин. Мошу нәпис сезим, туйғунлуқ һәққидә ейтқинимда, бир вақиә әскә чүшти. 60-жилларниң оттурилирида Һезмәт акиларниңкидә бир нәччә нәпәр кишиләр жиғилип қалдуқ. Һезим ака Искәндәров, Әхмәт ака Шәмиев, Ғоҗахмәт ака Сәдвақасов йәнә башқилар бар. Илтимас бойичә Селимахун иккимиз "Әҗәм" мәрғулиға челип қалдуқ (у чағларда бу мурәккәп сазни җайида челип жүрәттуқ). Сазәндиләр билиду, "Әҗәм" мәрғулиниң оттура чамисида жуқарқи пәдиләрдә җәвлан қилидиған җайлири бар, керишқандәк тақ шу йәрләргә кәлгәндә, тәмбирниң сази қайтип қалса болиду. Сазни тохтитиш мүмкин әмәс... Селимахун һәр хил амаллап, пәдини жуқури-төвән тутуп челишни давам

қиливататти, Һезмәт ака орнидин туруп тәмбирниң бир қулуғини бурап чиңитип қоюведи, саз әксигә келип, тәмбир қайтидин күч-шижаәт билән жәвлан әйләп, мәрғул тамамланди. Саз тамамлиниши биләнла Әхмәт ака орнидин дәс туруп: "Кәлгинә, ука, бир сөйүп қояй. Сән асан адәм әмәс, жуму!" – дәп кучақлиди. "Тәмбирниң бәш симидин қайсиси қайтқанлиғини қандақ билдиң" дәп һәммә һәжәплиништи. "Болдила әнди, уттур кәлгән симни чиңитипла қойдум" – дәп Һезмәт ака хатиржәм олтиривәрди. Мана мошу сехирлиқ сәзгүрлүк, туйғунлуқ әдипниң чоң әсәрлиридә болсун, һекайә, шеирлирида болсун, қандақ вә немидин башлаш, қисим-қисимлирини орни-орниға жайлаштуруш, бабида аяқлаштурушта яққал көрүниду. Болупму мәрвәйтни йорукта ялтиратқандәк сөзни керәк жайида ишлитип, бар қирлирини ечиш, солун сирлиқ ибариләрни қуруш йәнә шу нәпис сезиниш аламити. Бир-икки мисал. "Сонар күн" дегән шеирида мундақ мисралар бар:

О, сонар излиқ, тавуз һидлиқ қар,
Ойғаттиң мәндә қизғин туйғулар.

Йеңи яққан қарни "тавуз һидлиқ" дейиштә қандақту бир йеник нәпәслик сезилиду.

Образлиқ ибарә һәр қачан көп қатламлиқ, кәң мәналиқ болғинидәк, бу ибаридиму шундақ мәзмун мәвжут: уни пәқәт дехан хәлиқниң шаирила шундақ сезим һәм шундақ тәсвирлиши мүмкин. "Бенакарлар" повестида бешиға не бир қисмәтләр кәлгән Тохтимужаң һәққидики һекайәтни "...өзи мүмкин болса йәнә Яркәнткә йетишни, Илиға өтүшни көзләп, муңлуқ-сирлиқ Ғулжа йолиға чиқти", – дәп аяқлаштуриду. "Муңлуқ-сирлиқ Ғулжа йоли" дәп сөзләрниң бешини қураштурушта һәм умумий һәм шәхсий, (Тохтимужаңға нисбәтән) қисмәту кәчүрмиләр мужәссәмләштүрүлгән.

Язғучи әһлиниң башқилардин чоң өзгичилиги – һаятниң, тәбиәтниң назук вә мурәккәп һадисилирини бар пүтүнлиги билән, миң хил авазу бояқлири билән қобул қилишқила әмәс, бәлки уларниң онлиған авазлиқ мурәккәп музыка әсвави – орган охшаш қайта

яңритишқа, қайта әксигә кәлтүрүшкә, йәнә келип өз һиссият вә әқлий дунияси асасида қандакту гармония–уйғунлуқта, шуңлашқа техиму сирлиқ вә тәсирлик һалда қайта яңритишқа қабиллиғида. Һезмәт акиға мошу тәкрарланмас хисләт алий дәриҗидә хас. У адәм қәлбиниң әң назук, сехирлиқ кәчүрмилирини, тәбиәтниң не бир сирлиқ көрүнүшлирини, қорчиған муһитниң түмән түрлүк бояқ вә авазлирини тәсвирләшниң маһири. Һезмәт ака тәсвириниң, стилиниң реалистик күвити мошу қабиллиқта ятса керәк.

Һезмәт акиға хас тәсвирләшни қирқилип ясилип қойған әмәс, яқ, бүк-барақсан дәрәққә охшитишқа болар еди; путақ-йопурмақлири қирқилип ясилип қойған дәрәқтә артуқ турған һеч немә йоқ, һәммә тәп-тәкши, бирақ бир немиси йәтмигәндәк туриду, көзүң униң үстидин сийрилип өтиду, халас; бүк-барақсан дәрәқниң болса, миңлиған япрақлири шилдирлап сир төкиду, путақларниң һәр тәрәпкә ғулач керип туруши, умумий турқида әркинлик, тәкрарланмас пүтүнлүк сәлтәнәт қилип туриду. Ундақ дәрәк һәвәс қозғайду, тәврәндүриду.

Һезмәт ака бәдиий сөзниң һәр хил жанрлирида үнүмлүк қәләм тәврәткән әдип. Һәр жанрниң өзигә хас алаһидиликлири әдиптин һәр хил бәдиий тәпәккүрни, һәр хил услубни – бирдә әқлий-эмоционал бисати мол қисқиликни, бирдә вақиәликни кәң қамрашни, бирдә ғил-пал туюлғанни түндики прожектор йоруғидәк яриқин көрситишни тәләп қилидиғанлиғи мәлум. Һезмәт ака бу өзгичиликләрни мукәммәл егилигән талант егиси еди.

* * *

Жуқурида ейтилған юбилей кечидә қәләмдаш замандашлири сүйсинип тәкитлигән пәзиләтләрниң ичидин мән Һ.Абдуллинниң мәртлигини, кәңлигини алаһидә қойған болар едим. Униң бу алий пәзилитини мән әң алди билән қәләмдашларға мунасивитидин көримән. Тонулған болсун яки йеңидин қәләм тутқан болсун, чоң-кичик әдипләрниң паалийитигә һөрмәт билән қарайдиған. Қолидин кәлсә ярдәм қилишқа, мәслиһәт беришкә, әйтәвир, әмәлий арилишишқа һәр